

TARJÁNYI ESZTER

Egy személyességgel átszótt biográfia

T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János

TARJÁNYI ESZTER (1962) Budapest

Oly sok szövegkiadás, résztanulmány után végre elérkezett az idő, hogy kirukkoljon T. Erdélyi Ilona a szakma által már évtizedek óta várt Erdélyi-monográfiájával. A reformkor kutatója, kitüntetett irodalomtörténész és egyben Erdélyi János unokája, ahogy a bevezetésben leírja, hosszú hezitálás és nekirugaszkodás után szánta rá magát, hogy – a sorstól kirótt feladat gyanánt – elmondjon mindent nagyapjáról és az általa őrzött, sértetlen Erdélyi-hagyatékról.

A monográfiát a Kalligram Kiadó *Magyarok emlékezete* című sorozata jó szemmel illesztette – remélhetően nem utolsó – kötetei közé. Bár a kiadó vezetője egy 2010-es interjúban a sorozat „becsődöléséről” nyilatkozott,* úgy látszik, mégis képes újra előállni egy-egy újabb kötetrel. Ez az új összefoglalás is bizonyítja az ilyen jellegű feldolgozások életképességét. A megjelenés ideje sem lehet véletlen, sőt talán érdekes is, hiszen a monografikus, az életrajziságra koncentráló irodalomtudományi feldolgozások számára mintha ismét teoretikus alapot nyitott volna a történetiség újra tapasztalható térnyerése. Egyre több olyan könyv jelenik meg, amely a korábbi, a műközpontúság jelentőségét hangsúlyozó trenddel szemben éppen a szerzői életrajzot igyekszik újra visszahelyezni az irodalomtudomány érvényes beszédmódjainak körébe. Ferencz Győző Radnóti- (*Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*, Osiris, 2005) és Kerényi Ferenc Petőfi-monográfiája (*Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Osiris, 2008), majd legutóbb Szilágyi Márton Csokonai-könyve (*A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ráció, 2014) egyaránt jelezheti az életrajzi kutatások fellendülését, ami a magyar irodalomtudományban szinte már sajátos műfajt is teremtett. A kritikai életrajz még a maga bizonytalan körvonalával is jelzi, hogy szükség van egy újabb elméleti támasztékre, amely által az újabb monografikus biográfia le tud válni a régiről. Az angolszász irodalomtudományban sem teljesen áttetsző kategória szinte önlegitimációs jelleggel hangsúlyozódik és nagyítódik fel a hazai gyakorlatban.

Az életrajzra tehát újra igény van, és az igény már nemcsak ama még Karinthy Frigyes által 1933-ban kárhóztatott divatszerű értelmében jelentkezik. A Karinthy által az életrajzi regényekből annyira hiányolt „múlt lehelete” (Karinthy Frigyes: *Életek regénye, regények élete. Biográfiák divatja*) ezekben már tudományos igényességgel, történeti megfontolások által alátámasztva hoz létre termékeny légkört.

Mindezeket azért fontos előljáróban tisztázni, mert érthetővé teszi az újfajta beszédmódnak azt a vetületét, amely miatt a monografikus feltárás önreflektálással, önmaga érvényességének rákérdezésével társul. Azt a sebezhetőséget magyarázhatja, ami abból adódik, hogy egy hagyományosabb irodalomtörténeti elv leváltásának hangsúlyozása és az újabb szemlélet vindikálása öngazoló módon hatja át a történeti beszédmódot.

A sorozatban a 2011-es, Szabó G. Zoltán Kölcseyről írt monográfiája után most újabb életrajzi összefoglalás T. Erdélyi Ilonáé, amely talán meglepően a sorozat kötetében tárgyalt többi szerző (Faludi Ferenc, Madách Imre, Széchenyi István, Eötvös József, Balassi Bálint, Jókai Mór és Kölcsey Ferenc) kanonizáltságának mértékéhez képest a legaprólékosabb és a leginkább gazdag részletekben: 564 oldal terjedelemben fogja át a 19. századi magyar kulturális élet egyik meghatározó és több területen is maradandót alkotó személyiségének életútját. A terjedelmet azonban magyarázhatja, hogy itt többnyire kiadatlan forrásokra épül a bemutatás, nem pusztán egy újfajta összefüggésbe rendezés szolgál újdonságként.

* <http://ekultura.hu/olvasnivalo/egyeb/cikk/2010-10-08+00%3A00%3A00/interju-szigeti-laszloval-kalligram-kiado-igazgatojaval-2010-szeptember>

Természetesen a sorozat egyes darabjaiban változó mértékű az életrajz jelentősége, hiszen van olyan szerző, akinek az esetében ez valóban érvényes megközelítés, de van olyan is, akinek az életrajza inkább csak a történeti kutatás szempontjából kaphat jelentőséget. Erdélyi János életrajza jó és átfogó szempontot kínál sokrétű tevékenységének a bemutatásához.

A legújabban megjelent monográfia azért is érdekes, mert új színnel gazdagítja a biográfiaírás gyakorlatát. Tudományos jellegű, vagyis pontos és tételes hivatkozásokat alkalmaz, ugyanakkor nagyon személyes is. Mivel a szerző Erdélyi János unokája, az életrajz családtörténeté lényegül át. A tudományosság kritériumainak megfelelő távolságtartás és egy finom, de vállalt elfogultság egyébből képződő beszédmód egyszerre tényszerűséget, de ugyanakkor olvasmányos jelleget is biztosít. Sikeresen alakul át a száraz adatsor életűtá, fejlődésregénnyé, és kel belőle életre Erdélyi János alakja. Az átértett szöveg diszkrét pátosza például olyan stílusfordulatokban is megnyilvánul, amelyek egy száraz történeti kutatáshoz képest jóval érzékletesebben tudnak érzelmeket bemutatni. Erdélyi első feleségének, majd a még a második életét sem betöltő kislányának halála utáni fájalmát például egy hasonlattal mutatja be a monográfia: „Olyan lett, mint a szedett fa.”

A személyes érintettség, a biográfiai újszerűségét megalapozó családtörténeti jelleg megfelel az újabb történetiség kívánalmainak, amely már nem egy megmozdíthatatlan, monolitikus egységként, hanem folyamatosan újraértelmezendő, újraértelmezhető konstrukcióként fogja fel a múltat. Az *oral history*nak a történeti módszertan által történő befogadása érvényre juttatja az ilyen személyesebb nézőpontból látó és láttató bemutatást. Az elfogultság – különösen, ha az önreflexióval társul – e nézőpontból már nem számít elutasítandó hangvételnek, hanem éppen segít feltárni azokat az összefüggéseket is, amelyek korábban láthatatlanok voltak, hiszen egyre nyilvánvalóbb, hogy nem adatok és hivatkozott források összessége képezi a történetmondás alapját, hanem az azokat átítató – az adatokat értelmező, közülük szelektáló és kiemelő, bizonyos dolgokat elhallgató – látószög teremt belőlük kohéziót. Vagyis már maga az elfogultság is értelmezésre érdemes történeti tény léphet elő.

Az, hogy különböző narrációs fogások teszik elmondhatóvá, összefüggővé az eseményeket, Hayden White *Metahistory*-ja (*Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*, 1973) óta egyáltalán nem számít eretnek nézetnek, hanem éppen a történetiség újraszületésének egyik fő mozgatórugójává vált. Nemcsak ennek az újabb történeti nézetnek a tanulságai, hanem a mikrohistoria *Alltagsgeschichte* néven elhíresült irányzata, sőt a francia *Annales*-iskola hatása is érződik a gazdasági életre és a mindennapi megélhetésre kitekintő lapokon. Sőt, az 1980-as évektől indítható amerikai irodalomszemlélet – a *New Historicism* – sem hagyta érintetlenül a monográfia beszédmódját. Az Erdélyi Jánosról készült életrajz módszerének hátterében tehát lényegében felhasználódnak az utóbbi harminc-negyven évben a történettudományos szemléletet megreformáló nézetek. Ezek azonban nem radikális és önkinyilvánító összefüggésbe kerülnek, hanem elrejtőznek a téma hátterébe. Nem a módszertani modernség demonstrálása a cél, hanem közérthetően és szerényen a bemutatandó tárgy – jelen esetben az életút – kerül a középpontba.

A vállalt személyességnek azonban nemcsak a történeti-életrajzi beszédmód átalakítása szempontjából van jelentősége, hanem még másfajta nyereséggel is szolgálhat. T. Erdélyi Ilona kötetének az is nívója, hogy egy olyan hagyatékra – kéziratokra és tárgyra – épül, amely a magyar 19. századból egyedül maradt fenn egészében és sértetlenül. Nemcsak Erdélyi János figurája, hanem az *Erdélyi Tár* címen hivatkozott kéziratok szövegegyesége is életre kel tehát, amelynek kalandos, szerencsés kimenetelű eseményekben bővelkedő – szinte kalandregénybe kívánczó – sorsát a könyv bevezető fejezete el is meséli. A világháborúkat, határmódosításokat, szovjet katonákat, dunai hajóutat átélte kézirategységben megőrződtek azok a források, amelyek révén életszerű bepillantást nyerhetünk egy 19. századi tehetséges parasztfiúból, honoráciorból a kulturális élet egyik meghatározó alakjává váló személyiség mindennapjaiba. A korszak társadalmi mobilitására vonatkozóan is beszédes információval szolgálhat ez a karriertörténetként is olvasható összefoglalás, hiszen Erdélyi Jánost már 1839-ben, vagyis huszonöt éves korában az Akadémia (akkori nevén: Magyar Tudós Társaság) levelező tagjává választották, 1858-ban, vagyis negyvennégy éves korában pedig rendes tagjává.

A kéziratok hagyaték ilyen mértékű feldolgozása egyedülállóvá teszi a kötetet, és megmagyarázza a beszédmód idézetekkel teli stílusát. Nemcsak Erdélyi János bemutatásáról szól ugyanis a könyv, hanem a publikálatlan feljegyzéseket is tartalmazó *Erdélyi Tár* kortörténeti jelentősége alkal-

mat ad egy tudományos és szépírói pálya nézőpontján keresztül a szélesebb körű történeti kitekintésre is. Az értelmiségi karrier mentén felépített életút így a 19. század mindennapjainak kutatóit is lekötheti, hiszen a gazdasági feljegyzésekből pontos információkat kapunk például arra nézve is, hogy hány forintért készítette el Barabás Miklós Erdélyi János első, gyermekágyi lázban korán elhunyt feleségének arcképét, valamint hogy mennyibe került a temetkezés. A korabeli könyvkiadási viszonyokra vonatkozó gazdasági adatok pedig alkalmasak lehetnek arra, hogy az 1840-es évek irodalmi életébe ilyen szempontból is betekintést kaphassunk. Kiderül például, hogy mennyibe került Erdélyi Jánosnak kiadni az egyetlen, életében megjelent versgyűjteményét, és mennyi jött abból vissza. Az 1844-es kötet lényegében kétszer annyit hozott a konyhára, mint amit elvitt. Ma már csak vágyódhatunk egy olyan világra, amelyben egy elsőkötetes szerző verseskötetete 750 példányban meg tudott jelenni, és hasznot hajtva el is tudott fogyni.

A hagyaték tárgyi része is beszédes dokumentummá válik a lapokon. Erdélyi János úti íróasztalának leírása például a korabeli utazási viszonyokhoz szolgáltathat szemléletes adalékot. Sárospataki házának építési, majd halála utáni eladásának körülményei is kortörténeti jelentőséget nyernek.

Erdélyi János életrajza abból a szempontból is érdekes, hogy a 19. században már ritka, egyszerre több diszciplínában is jelentőset alkotó életmű kapcsolódik hozzá. A sokfelé érdeklődő, európai látkörű, minden értékeset (pl. a népdalok, népmesék kultuszát, Hegel tanait) meghonosítani kívánó reformkori értelmiség jellegzetes típusa rajzolódik ki, aki egyszerre filozófus, költő, kritikus, népdalgyűjtő és kutató, műfordító, színingazgató, drámaíró, szerkesztő – hogy csak a legfontosabbakat emeljem ki. Ennek következtében kapcsolatrendszere is rendkívül szétágazó, lényegében lefedi az 1830-as évektől haláláig (1868 elejéig) tartó időszak hazai kulturális életének egészét. Mindez széles körű kortörténeti áttekintésre ad módot, betekintést engedve a századközép irodalmi, politikai, színházi, publikálási és a tudományos közéletének viszonyaiba. Sőt a társadalomtörténet szempontjából is érdemleges következtetések levonására csábít, hiszen Erdélyi pályája mutathatja a kor társadalmi mobilitását, a kulturális, írástudói presztízs felemelő jelentőségét. A tehetséges, paraszti származású, korán árván maradt fiú az 1830-as években, azaz már kora ifjúkorában be tudott kerülni a kulturális vérkeringés középpontjába úgy, hogy a centrum, Pest csak ritkán – jogi tanulmányai ideje alatt, az 1840-es években 1851-ig, nagy európai körútja és bujdosása miatt csak hosszabb megszakításokkal – adatott meg otthonául.

Erdélyi János a kulturális élet középpontjában álló, ugyanakkor emberi, ellentmondásos vonásokat sem nélkülöző személyiség. Bátor, vitákra hajlamos, a konfrontációktól nem elijedő jellemvonása rajzolódik ki a lapokon. Petőfi Sándor tehetségének első felismerője, de Arany Jánosról, Madách Imréről – jelentőségük elismerése mellett – erős, szinte már bántó kritikát fogalmaz meg. Persze ennek is van előnye, ha Erdélyi nem írta volna meg Arany 1856-ban megjelent kötetéről és *Az ember tragédiájáról* 1862-ben a kritikáit, szegényebbek lennénk a kritikára válaszoló, az önmaga költői eljárásait magyarázó Arany- és a műve értelmezésével a későbbi recepciónak oly fontos támpontokat nyújtó Madách-levéllel, amelyek Erdélyi hagyatékából nyilvánosságra hozva mind az Arany-, mind a Madách-kutatásnak megkerülhetetlenül fontos dokumentumaivá váltak.

A monográfia két, nagyjából egyenlő terjedelmű részre bomlik. Elsősorban történeti szemléletmódját jelzi, hogy a két rész közötti választvonalat 1849 képezi. Persze ez nemcsak a magyar történelem cezúrája, hanem Erdélyinek, mint ahogy a korszak többi jelentősebb magyar érzelmű személyiségének is fontos töréspontot jelentett.

Erdélyi Jánosnak elsősorban az élete, a mindennapi tevékenysége (pl. csatározásai Sárospatakon) rajzolódik ki a kötetben. Közéleti munkáira, irodalmi tevékenységére, a népiesség körül végzett munkáira és a helyi, történeti viszonyok bemutatásra tevődik még nagyobb hangsúly, Erdélyi filozófiai jelentősége kevésbé kerül éles megvilágításba. Láthatólag inkább a történeti érdeklődés irányítja a szerzőt, nem kíván mélyen elmerülni a hegeliánus Erdélyi és a korabeli egyezményes filozófia taglalásában. Azonban ismertetéseivel, a szakirodalom összefoglalásával jelzi, hogy itt nem egy latens kanonizáció munkál, hanem elsősorban a választott történeti szempont és a kiadatlan forrásokra épülő feltárás szegül szembe az értelmező jellegű részletesebb bemutatással.

A száraz teória helyett az életvitel, a mindennapokat nehezítő és megszépítő leírások dominálnak. A korabeli gyermekhalandóság bemutatására szolgálnak azok a sorok, amelyek az Erdélyi második házasságából született gyermekeket sorolják fel, és azok halálát írják meg. Nyolc gyerekből

csak kettő nőtt fel. A sárospataki tanári élet körülményei, az anyagi boldogulás leírása az, ami a történeti kutatás számára megkerülhetetlenné válhat.

T. Erdélyi Ilona életének nagy részét, az 1950-es évek elejétől indíthatóan nagyapja munkásságának szentelte. Szöveg- és levelezéskiadások terjedelmes köteteivel tette elérhetővé, jól ismerhetővé Erdélyi János munkásságát. Az *Úti levelek, naplók* 1985-ös és 2012-es kiadásai máig érdekes és életszerű áttekintései az 1840-es évek hazai és nyugat-európai viszonyainak. Már egy korábbi, nagyon rövidke tudósi bemutatás is napvilágot látott tőle *A múlt magyar tudósai* című sorozatban 1981-ben, de ez a részletes biográfia – bízást kijelenthető – hiánypótló, hiszen az életút minden apró elemére kitekint, s így a korábbi kiadások összefüggő keretbe rendeződhetnek. Ez a kötet Erdélyi János munkásságának méltó, a szerző korábbi munkáit is összegző legalaposabb összefoglalása, amelyet – annak ellenére, hogy lemond a pálya filozófusi, folklorista szempontú újraértékeléséről az életrajziség szem előtt tartásának az érdekében – több tudományág kutatója is haszonnal forgathat.

Erdélyi Ilona ugyanis nem nagyapja tudománytörténeti újrapozícionálását tűzte ki céljául, hanem művekből, alkalmi vagy kevésbé alkalmi feljegyzésekből, tárgyakból, családi emlékekből kívánta felhívni a figyelmet egy jelentős életműre, életútra. Mivel Erdélyi János több tudományterületen is alkotott, kanonizációja nem egyértelmű, hiszen az irodalomtörténet, a filozófiatörténet, a kritika- és színháztörténet, a folklór számára egyaránt meghatározó a munkássága. Az életmű sokoldalúsága viszont ellenáll annak, hogy egy tudományág magának tulajdonítva, méltó súlyának megfelelő módon tudja újra meg újra felfedezni. Ez az új monográfia viszont sokat segíthet nemcsak abban, hogy egységben és a maga összefüggésében láthassuk e munkásságot, hanem abban is, hogy Erdélyi János neve még sokáig jelölhesse a 19. századi nemzeti érzelmű, ugyanakkor európai kultúrájú és kulturáltságú személyiség típusát, és ezáltal tevékenysége a 19. századi magyar kultúra el nem homályosuló jelzőfényeként maradjon fenn. (*Kalligram*, 2015)

A RÁCIÓ KIADÓ LEGÚJABB KIADVÁNYAIBÓL

Bednánics Gábor
**MODERN MITOSZOK
ÉS AZ ÚJRAÍRÁS LEHETŐSÉGEI**
A klasszikus esztétika a 21. században

Bengi László
AZ IRODALOM SZÍNTEREI
Irodalom és sajtó összefüggései a 20. század első évtizedében

Székesi Dóra
**„MINDEN ÁTALAKUL
ÉS ELMŰLIK”**
Emberkép Diderot természetfilozófiájában

Szakolczay Lajos
IDŐLÁMPA
Összegyűjtött művészeti íráskönyv
2011 - 2013

2016

MFI

MODERN FILOLOGIAI FÜZETEK 63

A kötetek megrendelhetők vagy kedvezményesen megvásárolhatók a kiadó szerkesztőségében:
1072 Budapest, Akácfa utca 20.
tel.: (1) 321-8023 • fax: (1) 321-4757
e-mail: racio@racio.hu • www.racio.hu